

KÖNYVSZEMLE

MARTYNA GIBKA, *Literary Onomastics. A Theory** [Irodalmi névtan: Elméleti megközelítés]

ArchaeGraph, Łódź, 2019. 173 lap

1. MARTYNA GIBKA könyve az irodalmi tulajdonnevek funkcióinak kérdéseivel foglalkozik. Elsődleges célja a témában végzett kutatások bemutatása és rendszerezése, valamint egy új módszertani megközelítés előterjesztése. Azt az elterjedt nézetet igyekszik megcáfolni, mely szerint az eddigi kutatások magukban foglalják és kimerítően leírják a tulajdonnevek irodalmi alkotásokban való működésének minden lehetséges aspektusát. Ez az állítás azért sem tartható, mert a véglegesnek mondott lista majdnem minden tanulmányban különbözik, új funkciók bukkannak fel, míg a korábbiak meghatározása és alkalmazása folyamatosan változik. A kötetet részben ez az inkongruencia hívta életre. Másrészt a szerzőt MARZENNA CYZMAN munkássága is motiválta, aki az irodalmi tulajdonnevek funkcióinak ismert osztályozása helyett teljesen új elemzési módszer(ek) kidolgozását javasolja. GIBKA nem ért egyet maradéktalanul CYZMAN felvetésével, a kaotikusnak tűnő helyzet ellenére viszont bizonyos eredményeket átemelhetőnek ítél és haszonnal alkalmaz saját elméleti keretének kidolgozásában. Az elemzett korpusz a regények főszövegében, valamint a fejezeteket megelőző idézetekben szereplő tulajdonnevekre szorítkozik; az eszközrendszer pedig a nyelvészeti módszerekkel tart rokonságot.

A fent vázolt célnak a könyv hármas tagolása is megfelel. Az első fejezet az irodalmi tulajdonnév funkciójának kutatását járja körül, bemutatva az eddigi vizsgálatok legjelentékenyebb eredményeit és hiányosságait. A második fejezet a témának a szerző által kidolgozott új megközelítését tárgyalja. A névadás és a névhasználat kettős aktusán alapuló módszertan lényege az irodalmi tulajdonnévi funkciók átfogó és egységes, minden regényre egyaránt alkalmazható elemzési apparátusának elméleti megalapozása, amely mentes a korábbi munkák hiányosságaitól. A harmadik fejezet az új eljárás alkalmazhatóságát demonstrálja három szerző egy-egy regényében szereplő tulajdonnevek funkcióinak elemzésével.

2. Céljának megfelelően az első fejezet (13–45) az irodalmi névtan helyzetéről számol be a kronológia követése helyett a problémaalapú megközelítést választva. Ez felismerhetőbbé teszi az eddig kirajzolódó tendenciákat, láthatóbbá téve az új megközelítés elkülönböztetését az elődeitől. Az irodalmi tulajdonnevek funkcióinak kérdései a lengyel névkutatók körében rendkívüli érdeklődésre és szakmai visszhangra találtak. Ezzel, valamint természetesen a szerző lengyel voltával magyarázható, hogy az első fejezet öt alfejezetéből

* Elektronikus változata elérhető: https://www.archaeograph.pl/lib/1231bv/Literary-onomastics_ebook-jzo0bxdw.pdf (2021. 10. 01.)

három is lengyel tanulmányokat és monográfiákat mutat be. A negyedik az angol nyelvű publikációkra összpontosít, az ötödik alfejezet pedig az irodalmi tulajdonnevek azonosításának és meghatározásának elméleti alapvetését célzó törekvéseket tekinti át.

Irodalmi műben előforduló tulajdonnevekkel foglalkozó lengyel tanulmány elsőként 1933-ban látott napvilágot, azonban még az ötvenes években közölt írásokban sem szerepelt az irodalmi tulajdonnevek funkciója mint téma: a neveket csupán a fiktív karakterek jellemzésének egyik eszközeként kezelik. Elsőként a hatvanas években, KONRAD GÓRSKI beszélt az irodalmi tulajdonnevek két fő funkciójáról. Leírásából azonban hiányzik a rendszer, a struktúra és legfőképpen a funkciók komponenseinek azonosítására szolgáló elméleti bázis és módszer.

ALEXANDER WILKOŃ volt az első, aki a funkciók speciális rendszerét mutatta be, amely a későbbi lengyel munkák gyakorlatilag egyetlen hivatkozási pontjává vált, ezért a szerző szerint a munkássága e témában megkerülhetetlen. A lengyel nyelvész 1970-ben megjelent, úttörőnek számító monográfiája az irodalmi tulajdonneveknek az általa vizsgált szövegekben betöltött hatféle szerepét írja le. Az irodalmi tulajdonnevek funkciójának kimerítő vagy univerzális tipológiáját ugyan nem dolgozta ki, és maga is tisztában volt az általa vázolt rendszer hiányosságaival, munkásságnak jelentősége mégis abban áll, hogy a kötet megjelenése az irodalmi tulajdonnevek funkcióival foglalkozó kutatások lavináját indította el. Az elméletnek számos követője akadt, mások további funkciókkal egészítették ki az eredeti listát, megint mások munkái pedig látszólag nem az ő megállapításaiból indultak ki, valójában mégis összefüggtek vele. Ezért GIBKA az irodalmi névtani kutatásokat 1. a WILKOŃ előtti; 2. a WILKOŃ-féle tipológiát átvevő, azt továbbgondoló vagy attól eltérni szándékozó, arra mégis reflektáló; 3. valamint a nem WILKOŃ téziseiből kiinduló, azt kritizáló tengelyen helyezi el.

Az irodalmi tulajdonnévi funkciók kérdéskörének más megközelítéseit és a WILKOŃhoz kötődő osztályozás kritikáját több tanulmány is színre viszi, melyek közül MARZENNA CYZMAN megállapításai két szempontból is kiemelhetők: ő volt az egyetlen, aki a tulajdonnevek funkcióinak kérdését az irodalmi mű ontológiája szempontjából tárgyalta, valamint különösen erőteljes és részletes kritikáját adta az összes korábbi irodalmi névtani tanulmánynak (beleértve azokat is, amelyek nem a WILKOŃ-féle rendszert követik).

Az angol nyelvű névtani kutatás bővelkedik az irodalmi tulajdonneveknek szentelt írásokban. Ezeknek sajnos csak a töredéke foglalkozik a tulajdonnevek funkcióival, és még kevesebben járulnak hozzá a kérdéskör továbbgondolásához, fejlesztéséhez.

Az első fejezet utolsó alfejezetében (42–45) GIBKA arra mutat rá, hogy WILKOŃ munkájának, a követők és a tipológiáját elvető kritikusok írásainak, sőt szinte minden irodalmi névtani tanulmánynak a legjelentősebb hiányossága abban áll, hogy nem definiálják az irodalmi alkotásban előforduló tulajdonnevek funkcióit, és nem magyarázzák meg azt a módszert, amelyet az adott mű szerzője ezen funkciók megkülönböztetésére alkalmaz. GIBKA szerint CYZMAN az egyetlen kutató, aki explicit módon definiálta a fent említett kifejezést. Mindazonáltal ez a haszon a megvalósítás pillanatában elvész, mivel a CYZMAN által javasolt funkciók egyrészt ellentétesek a saját alaptételeivel, másrészt bizonyos funkciókat épp az általa bírált szerzőktől vett át.

3. A kötet második fejezete (47–88) GIBKA munkájának origója. A szerző ebben mutatja be a tulajdonnevek irodalmi művekben betöltött funkcióinak új, az irodalmi névadás és a névhasználat kettős aktusán alapuló módszertani megközelítését, egy új elmélet alapvetését. Előrebocsátja, hogy felhasználja a korábbi tanulmányok egyes kimeneteit, és hogy kutatását az amerikai irodalomkritikus, M. H. ABRAMS által meghatározott regény műfajának megfelelő szövegekben előforduló szereplők nevére korlátozza.

A szerző az első alfejezetben (49–64) a regényben megfigyelhető névadási aktust és az ennek alapján azonosított, ún. állandó (permanens) funkciókat járja körül. A névadási aktuson alapuló elemzés ötletét a mikrotoponima-funkciók azonosításának RUTKOWSKI által használt módszere ihlette, aki munkájában a JAKOBSON-féle kommunikációs modellt és LUTTERER névadási modelljét használta. GIBKA szerint ez a módszer lehetővé teszi a név által betöltött funkciók azonosítását a név keletkezése pillanatától az egész történet során, függetlenül az egyes névhasználatoktól.

Elsőként LUTTERER névadási modelljét módosítja úgy, hogy irodalmi kontextusban alkalmazható legyen, létrehozva a névadási aktus alapvető modelljét egy regényben. Az irodalmi tulajdonnév funkcióján azt a szerepet érti, amelyet a regénybeli karakter tulajdonneve a névadási aktus egy bizonyos elemével kapcsolatban tölt be. Ennek alapján – és a tulajdonnevek elsődleges, azonosító-megkülönböztető szerepének kizárásával – nyolc funkciót azonosít. Következésképpen a funkciók így kialakított listája a másodlagos szerepekre korlátozódik. Ezt követi a funkciók részletes definiálása.

GIBKA szerint a bemutatott modell elégtelen lehet egynél több fiktív világot tartalmazó vagy más szövegeket is prezentáló regények esetében. Ezért a következő rész célja az előző „alapmodell” módosítása úgy, hogy alkalmazható legyen a szereplők tulajdonnévi funkcióinak elemzésére egy olyan regényben, amelynek fiktív világa egy másik teremtett univerzumot is magában foglal. Ez természetszerűleg a tulajdonnevek által betöltött szerepeknek egy bővített listáját eredményezi, hiszen ebben az esetben két névcsoport van, amely irodalmi funkciókat tölthet be: a keretregény fiktív univerzumából származó nevek és a keretregényen belül létrejött regény kitalált világából származó nevek. Míg az első rész névanyagának funkciókészlete megegyezik a korábbi fejezetben felsorolt készlettel, addig a vizsgált tulajdonnevek második csoportjához egy némileg módosított lista szükséges. GIBKA lelkiismeretesen végigveszi a módosított listát is. Ez a modell hasonló bővítések mentén alkalmazhatóvá válik a legtöbbszórózott világokat színre vivő regények névanyagának hatékonyabb elemzésére. Az alapmodell egy olyan mű tanulmányozásához sem elegendő, amely a nem irodalmi világban megjelent más irodalmi művek szereplőinek tulajdonneveit tartalmazza, az ilyen regényekre azonban a szerző tudatosan nem tér ki ebben a részben.

A második alfejezet (64–88) a regényben megfigyelhető névhasználatot és az ennek alapján azonosított, ún. átmeneti szerepeket járja körül. Következétesen folytatva a megkezdett struktúrát és logikát, a szerző elsőként a névhasználat aktusát mutatja be, megalkotva a névhasználati aktus alapvető modelljét egy regényben. Ezt követően az átmeneti funkciókat mutatja be a felvázolt modell mentén. (A funkción itt is azt a szerepet érti, amelyet a regénybeli karakter tulajdonneve a névhasználati aktus egy bizonyos elemével kapcsolatban betölt.)

GIBKA a két fiktív világot bemutató regények elemzéséhez szükséges módon alakítja át a modellt. A névhasználati aktus három modelljét látja szükségesnek annak meghatározására, hogy a használt (kimondott vagy elgondolt) név milyen kapcsolatokat létesíthet az egyes elemekkel. A viszonyrendszer tisztázása után következik a funkciók listázása és meghatározása.

Míg a korábbiakban a szerző a nem irodalmi világban megjelenő más irodalmi művek szereplőinek tulajdonneveit tartalmazó regényekre nem tért ki, a következőkben visszatér ehhez a kérdéshez. Megállapítása szerint az ilyen jellegű regényekben a nevek háromféle névhasználati műveletben alkalmazhatók, így újfent három modellt dolgoz ki, melyekből kiindulva felállítja az irodalmi tulajdonnevek funkcióinak listáját és azok definícióit.

Az irodalmi névtan GIBKA szerint abban is különbözik a névkutatás többi ágától, hogy lezár, kész entitásokat tanulmányoz: a kutató szembesül a regényvilágban megalkotott

(abba szánt) nevek használatának, azok kimondásának minden változatával, amelyeknek a száma nem gyarapszik. Következésképpen a nevek által ellátott funkciók kizárólag a teremtett-alkotott világ(ok) (név)használati szituációiban elemezhetők.

4. A kötet harmadik nagy fejezete (89–140) az új elméleti apparátus és megközelítési eszközrendszer próbája: GIBKA három regény szereplőinek tulajdonneveit elemzi azok funkciói szempontjából. A művek tudatos választás eredményei, hiszen az általuk bemutatott fantáziavilág(ok) mindegyikének más és más a struktúrája. Graham Swift Lápvilága az egyetlen teremtett világgal rendelkező regény példája; Terry Pratchett Fantasztikus Maurícus és az ő tanult rágcslói című műve az egyik teremtett világ keretében létrejövő másik fikciós világot bemutató regény példája, míg Robert Galbraith A selyemhernyó című alkotása egy olyan regényt példáz, amelyben nemcsak egy kitalált világ foglal magában egy másikat, hanem a nem irodalmi világban működő más irodalmi művekben megjelenő karakterek tulajdonneveit is tartalmazza. Így a fejezet elemzése során GIBKA az elméletet a lehető legátfogóbb mértékben alkalmazza. Elemzéseit minden esetben a regényíró, illetve a választott szöveg rövid bemutatásával kezdi. Ezt követően a névadás, majd a névhasználat aktusán alapuló modellek szerint állapítja meg az adott szövegszituációban működő irodalmi tulajdonnévi – állandó, illetve átmeneti – funkciókat. Az elemzéseket a tőle megszokott módon számos modelldiagrammal, táblázatba foglalt és kifejtett funkciólistával teszi vizuálisan is áttekinthetőbbé, követhetőbbé.

Záró megjegyzéseiben (141–145) a szerző újból hangsúlyozza munkája szükségességét. A bemutatott módszer előnye, hogy a tulajdonnévi funkciók közös nevezőjét kínálja, ezzel biztosítva, hogy a vizsgált kérdéskör továbbfejleszhető legyen, de ne váljék kaotikussá. A három regény névanyagának elemzése új funkciók feltárását eredményezte, és a lista további fejlesztése GIBKA szerint érdekes eredményeket hozhat. A legtermékenyebbek itéli az új elméleti megközelítés alapján még nem vizsgált irodalmi műfajokba tartozó művek elemzését, a viszonyok mentén szerveződött megközelítést, az eredmények bemutatását pedig más szervezőelv alkalmazásával is elképzelhetőnek, kívánatosnak tartja. A könyv utolsó bekezdése visszanyúl a monográfia Bevezetésében (9–11) olvasható idézethez – a Harry Potter és az azkabani fogoly című ifjúsági fantasyból – azzal, hogy az irodalmi tulajdonnevek regényvilágon belüli funkcióinak villámvázlatát nyújtja az új elmélet és eszköztár alkalmazásával.

A kötet egy kiterjedt bibliográfiával (147–159), a regénykarakterek tulajdonneveinek mutatójával (161–167), valamint egy német (169–170) és egy orosz nyelvű rezümével (171) zárul.

5. MARTYNA GIBKA monográfiája vitathatatlanul hiánypótló munka. Az irodalmi tulajdonnevek funkciójának koherens elmélete és új megközelítése a tudományterület régi adósságának törlesztése, amely méltán tarthat számot elsősorban a témában érdekelt szűkebb szakmai közösség érdeklődésére, és a jövőben az irodalmi névtani kutatások hasznos eszköztára és referenciapontja lehet.

HEGEDŰS ORSOLYA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7438-5183>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara